
Pólya Katalin:

A bibliai héber nyelv oktatásának egyes aspektusai

Abstract: Some aspects of teaching biblical Hebrew

The text of the canonical Hebrew Bible was developed in a politically and culturally heterogeneous area, and from a linguistic point, it cannot be considered uniform, because of the richness of its various genres and styles. For those, who wishes to immerse in the Biblical Hebrew, has to realize, that the Biblical Hebrew is a dead language, whose logic is far different from the modern western languages. However, it is an easing factor, that the main aim of the education of the Hebrew language is not an active knowledge of a dead language, but rather the comprehensive reading and translating of the Old Testament. This current study wants to contribute to this aim, primarily with the accessible tools. Alongside with the introduction of the Biblia Hebraica Stuttgartensia, which is a fundamental issue of Bible in Hebrew, there will be presented grammar and exercise books, these will not only be introduced and described, but also judged. Each of the grammar books has its strengths and weaknesses and in most cases even the author is aware of these. Using these books with the correct priorities and with parallel books, they are all proper to prepare those who are interested for the active study of biblical texts. The online platform is inevitable, even in nowadays language teaching. A lot of useful materials can be found in the virtual area. This current study shows the most known of the virtual materials, giving fundamentals to the language study.

Keywords: biblical Hebrew, Biblia Hebraica Stuttgartensia, language teaching, methodology, teaching tools

Bevezető gondolatok

A bibliai héber nyelv oktatásának elsősorban az egyetemeken teológiai karán, illetve a teológiai főiskolákon van jelentősége. Fontos azonban tisztáznunk, hogy a modern, élő nyelvekkel ellentétben, kevésbé van lehetőség a nyelv önálló, pedagógusi vezetés nélküli elsajátítására. Ennek okát egyrészt a mai nyelvektől való jelentős különbözőségében, másrészt az elérhető segédeszközök korlátozott számában, tartalmában kell keresnünk.

Előjáróban elmondható, hogy a bibliai héber nyelvnek több korszaka van, az oktatás pedig a nyelvfejlődés klasszikus korszakát célozza meg. E fejlődésnek az irodalmi felosztás szerint ugyanis négy szintjét szokás megkülönböztetni. Eszerint beszélhetünk: bibliai, rabbinikus, középkori és újkori héber nyelvről.

Írott nyelvként a héber 3000 éves múltra tekint vissza, s ezalatt számos idegen nyelvi behatás érte, mégis meg tudta őrizni legfőbb jellegzetességeit. A Szentírásban azonban ezeknek az idegen behatásoknak a lenyomatai is fellelhetők, az oktatásban ezért mindenképp említést érdemel a tény, hogy a teológiai hallgató is tisztában legyen vele, hogy a kanonikus héber bibliaszöveg, politikailag és kulturálisan heterogén területen alakult ki, és a különféle irodalmi műfajok és stílusok gazdagsága miatt is inkonzisztens lingvisztikai szempontból. A nyelvi változatosság precíz elemzése a maga történeti kontextusában, amelynek segítségével a bibliai szöveg polifóniája nyelvileg is életre kelhetne, túlfeszíti jelen tanulmány kereteit.

Az oktatásban résztvevő hallgató személye

A Harwardi Egyetem professzora, Howard Gardner munkássága nyomán mára már elfogadott tény, hogy az emberi intelligenciának több különböző rétege van. Elmélete (MI theory¹) szerint az emberi agy több modulból, intelligenciából áll, ahol mindegyik modul a saját szabályai szerint működik; viszonylagos autonómiában a másik modultól. Aszerint, kinél melyik modul(ok) a domináns(ak), beszélhetünk egy adott intelligencia típusról.² Az elmélet nagy hozadéka az a felismerés, hogy az emberi elme rendkívül változatos, differenciált és többretegű. Ennek pedig az oktatásban is tükröződnie kell. Értelemszerűen nem minden teológiai hallgató rendelkezik magas nyelvi in-

¹ Multiple intelligences, azaz sokrétű intelligencia. 1983-ban eredetileg Gardner hét intelligenciatípust különböztetett meg: nyelvi, zenei, logikai/matematikai, vizuális/térbeli, testi/kinesztéziás, személyes és kapcsolati. Ezeket 1999-ben kiegészítette még két intelligenciatípussal: a természeti és az egzisztenciális, azaz a „nagy kérdések” típusával. V.ö.: PUSKÁS Andrea, PaeDr., PhD.: *Gifted and Talented Learners in the Foreign Language Classroom*. UJS, Komárno, 2021, 22-25.

² GARDNER, Howard: *Intelligence Reframed*. New York, Basic Books, 1999.

telligenciával, de ahogyan Szénási megjegyzi: A nyelvi „*intelligencia típus mindenkiben megtalálható valamilyen szinten...*”³. Az intelligencia szerinti differenciált oktatáshoz szintén nála,⁴ a magas nyelvi intelligenciával rendelkező diákok nyelvi oktatásához pedig Puskás Andreánál találunk támpontokat.⁵

Ezen felül elmondható, hogy a teológiai hallgatókat korcsoport szerint is két részre oszthatjuk. Az egyik csoport közvetlenül vagy röviddel az érettségi vizsga letétele után kezd meg egyetemi tanulmányait, a másik pedig hosszabb kihagyás után, sokszor munkavégzés mellett, bizonyos élettapasztalatokkal a háta mögött. A nyelvi intelligencia természetesen nem kor kérdése, a gyakorlat sokszor mégis azt mutatja, hogy a héber nyelv azok számára sajátítható el könnyebben, akik a nyelvtanulás folyamatos gyakorlatát nem szakították meg. Tehát míg például a rendszeres teológiai gondolkodásban előnyt jelent az előrehaladottabb kor, több élettapasztalat, a héber nyelv oktatásában esetenként hátrányt. Természetesen ezen summás megállapítást néhány kivétel mindig megcáfolja, de az ilyen hallgatók legtöbbször magas nyelvi intelligenciával rendelkeznek, illetve az élethosszig tartó tanulás üdítő példái.

A héber oktatás eszközei

Mivel a héber nyelv oktatásának elsődleges célja nem egy holt nyelv aktív ismerete, hanem sokkal inkább az Ószövetség eredeti nyelven való értelmes olvasásának, fordításának készsége, elengedhetetlen, hogy néhány szót szóljunk a héber Biblia legismertebb kiadásáról, a Biblia Hebraica Stuttgartensia-ról mint a nyelvoktatás célzott eszközéről.

³ SZÉNÁSI Lilla: Differenciálás a Z generáció hitoktatásában a többszörös intelligencia elmélet segítségével. *Teológiai Fórum*, 2015/2, SJE RTK, CJTA, Komárom, 2015, 49. o.

⁴ SZÉNÁSI: i.m., 42-55. o.

⁵ PUSKÁS Andrea: i.m.

Biblia Hebraica Stuttgartensia

A héber nyelvű Ószövetség kiadások közül a legelérhetőbb és legkézenfekvőbb szövegváltozat a Biblia Hebraica Stuttgartensia, rövidítve BHS vagy ritkán BH4, amely a héber Biblia maszoréta szövegének a Leningrádi kódexben őrzött kiadása, maszoréta és szövegkritikai megjegyzésekkel kiegészítve. A Rudolf Kittel által indított Biblia Hebraica sorozat negyedik kiadásáról van szó, amelyet a stuttgarti Deutsche Bibelgesellschaft (Német Bibliatársaság) ad ki. Tudvalevő, hogy eredetileg – 1968 és 1976 között – részletekben jelent meg, az első egykötetes kiadás 1977-ben látott napvilágot, azóta viszont sokszor újranyomták. A BHS ötödik utánnyomását 1997-ben felülvizsgálták. Jelenleg a Deutsche Bibelgesellschaftnál folyik a munka egy 20 kötetes, teljesen átdolgozott és bővített kiadás elkészítése érdekében, amely Biblia Hebraica Quinta (BHQ), azaz Ötödik Héber Biblia néven ismert, és amely a qumráni szövegek nemrég megjelent anyagára való utalásokat és összehasonlításokat is tartalmazza. A Biblia Hebraica Quinta kezdeti kötetei 2004 óta kaphatók.

Amint arról már szó volt, a Biblia Hebraica Stuttgartensia a Leningrádi Kódexben rögzített maszoréta szöveg pontos másolata. A könyv bevezető megjegyzései szerint a szerkesztők ennek megfelelően tartózkodtak a nyilvánvaló íráshibák eltávolításától,⁶ ezeket azonban feltüntették a kritikai apparátusban. A Leningrádi Kódexből hiányzó diakritikusok, mint a silluq⁷ és a meteg⁸ szintén nem kerültek bele a kiadványba. A margókon maszoréta jegyzetek láthatók. Ezek is a Kódexen alapulnak, de alaposan átszerkesztették őket, hogy következetesebbek és könnyebben érthetőek legyenek. Ennek ellenére egész könyveket írtak ezeknek a feljegyzéseknek a magyarázatára. Egyes jegyzetek sub loco ("ezen a helyen") jelzéssel vannak ellátva, amely valami problémára utal, gyakran arra, hogy ezek a jegyzetek ellentmondanak magának a szövegnek. A szerkesztők soha semmilyen magyarázatot nem tettek közzé arról, hogy milyen problémákra hivatkoznak e jelölésekkel, vagy hogyan lehetne esetlegesen azokat

⁶ *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997, 12. o.

⁷ A vers végét jelölő kantillációs jel

⁸ A hangsúly jelölésére szolgáló függőleges vonal az adott szótag alatt

megoldani.⁹ A lábjegyzetek viszont rögzítik a héber szöveg lehetséges javításait. Ezek közül némelyek a Szamaritánus Pentateuchoson, a Holt-tengeri tekercseken és a korai bibliafordításokon, mint például a Septuagintán, a Vulgátán és a Peshittán alapulnak, mások feltételezős kiegészítések.

A BHS a Héber Írások hagyományos hármas felosztását követi: Tóra (תורה), Neviim (נביאים) és Ketuvim (כתבים). A Leningrádi Kódexhez képest viszont eltérő a könyvsorrend, a Krónikák könyvei ugyanis a BHS végére kerültek, míg a Kódexben a Krónikák megelőzik a Zsolnárokat. A bibliai könyvek sorrendje egyéb esetben viszont teljes mértékben a Kódexet követi, még a Ketuvim esetében is, ahol ez a sorrend különbözik a legtöbb elterjedt nyomtatott héber Bibliától.

A bibliai héber nyelv tankönyvei

Jelen írásnak nem lehet célja a fellelhető összes héber tankönyv elemzése, így a Selye János Egyetem Református Teológiai Karán leggyakrabban használt irodalom bemutatására és összevetésére hagyatkozom. Mivel a honi hallgatók a szlovák és magyar nyelvet – különböző szinten bár, de – egyaránt bírják, korábban a szlovákkal rokon cseh nyelvű tankönyvek voltak az elsődlegesen használatosak. Ezek közül is Martin Prudký prágai professzor gyakorlókönyve és Jacob Weingreen angol nyelvű tankönyvének¹⁰ cseh fordítása.

Martin Prudký: Cvičebnice biblické hebrejštiny¹¹

A gyakorlókönyv a Prágai Komenský Egyetem Evangélikus Teológiai Kara számára íródott. Az anyag felépítése már számol némi alapismerettel (a nyelvtudomány terminológiájának és grammatikai kategóriáinak ismeretével), és feltételezi, hogy a bibliai héber nem az első idegen nyelv az iránta érdeklődő hallgatók számára. A nyelvtani kon-

⁹ Lásd MYNATT, Daniel S.: *The Sub Loco Notes in the Torah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Bibal, 1994; DOST, Christopher: *The Sub-Loco Notes in the Torah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Gorgias, 2016.

¹⁰ WEINGREEN, Jacob: *Practical grammar for classical Hebrew*, Oxford University Press, 1959.

¹¹ PRUDKÝ, Martin: *Cvičebnice biblické hebrejštiny*, Scriptum, Praha, 1992.

cepció alapját Wolfgang Schneider grammatikája¹² szolgáltatja. Prudký tankönyvének első 18 fejezete egy egyhónapos intenzív tanfolyammal számol, miközben minden lecke a kurzus egy napjának tananyagául szolgál. A tankönyv a nyelvtani ismeretanyagot először bemutatja, majd azt vonatkozó gyakorlatokkal mélyíti el, végül a már tárgyalt jelenségekkel együtt átismétli. Minden leckéhez a leggyakrabban előforduló szavak szószeretét is közli, ami a bibliai héber szókincs alapját adja. Az 5., 10. és 15. lecek ezen felül a korábban tárgyalt anyag ismétlését és elmélyítését szolgálják.

A könyv 19-32. fejezetei a szemesztrális oktatás lazább kereteihez igazodnak, a nyelvtan és szintaxis további jelenségeihez nyújtanak támpontot, s főleg a Szentírás szövegével való foglalkozást célozzák meg. Az önképzés nehézségét jelentheti, hogy a szövegek fordításához, a feladatok megoldásához a gyakorlókönyv nem ad megoldási kulcsot, a tanuló a standard bibliai kézikönyvek, konkordanciák segítségével hivatott leellenőrizni fordítási eredményeit.

A 32. fejezet után, a könyv végén találjuk a nyelvtani paradigmákat, amely a héber nyelv legalapvetőbb jelenségeit kívánja összefoglalni, de semmiképpen nem szolgálhat önálló nyelvtani kézikönyvként. Ezt követően pedig klasszikus módon a könyvben előforduló szavak jegyzéke, egyfajta héber- cseh szótár kap helyet, amely feltünteti a rendhagyó illetve nehezebb morfológiájú szavak vonatkozó alakját. Nem önálló szótárt kap itt kézbe a hallgató, sokkal inkább a bibliai szavaknak egy legalapvetőbb jegyzékét. Ugyanakkor a szavak elrendezése módszertanilag kissé bonyolult, mert az ábécét követő felsoroláson túl a bibliai szövegeken alapuló lecekben előforduló alakokat, gyakori formulákat is közli. A szószeret elsajátításával viszont a bibliai héber nyelv iránt érdeklődők megbízható alapot kapnak a Szentírás szövegeiben való tájékozódáshoz.

¹² SCHNEIDER, Wolfgang: *Grammatik des biblischen Hebräisch*, 6. Auflage, München, 1985.

Jacob Weingreen: Učebnice biblické hebrejštiny¹³

A tankönyv, ahogyan azt a címe is előrevetíti, a klasszikus héber nyelv gyakorlati tankönyve. Egyszerű, könnyen értelmezhető rendszert szeretne nyújtani a nevezett nyelv elsajátításához, elsősorban kezdők számára. Prudký könyvével ellentétben – bár végső céljuk közös: a bibliai szövegek aktív tanulmányozására való felkészítés – elsődleges célkitűzése nem a bibliai szókincs alapjainak elsajátítása, hanem a héber gondolatvilágba való belehelyezkedés, a nyelvtani alapok megismertetése. Ennek elősegítésére a szövegek fordításánál a szerző szükség esetén zárójelben betoldja azokat a szavakat is, amelyek a bibliai héberben ugyan nem szerepelnek, de az angol, illetve ezúttal a cseh nyelvben a megértést szolgálják.¹⁴

A nyelvtani gyakorlatokat szintén úgy építi fel, hogy olyan bibliai szövegeket közöl, amelyek egy adott grammatikai szabályt mutatnak be, és a korábbi gyakorlatokban elsajátított nyelvtani ismereteket és szószerkezeteket ismétlik. Ennek megfelelően egyre hosszabb és bonyolultabb fordítási feladatokkal szolgál, hogy végül a Szentírással, sőt, a nehezebb poétikus részekkel való foglalatosskodás is egyre könnyebbé váljon.

A tankönyv végén, a függelékben ugyancsak nyelvtani összefoglalást, táblázatokat találunk, valamint egy héber – cseh, sőt cseh – héber szótárat, ami a célzott passzív nyelvtudás tekintetében meglepő.

Egeresi László Sándor: A bibliai héber nyelv tankönyve¹⁵

Magyar nyelvterületen a legalaposabb, legátfogóbb héber tankönyv Egeresi László Sándor munkája. Terjedelme, tartalma, grafikája felülmúlja nem csupán a magyar, de a fenti cseh kiadványokét is. Kellő elméleti tudást nyújt a tanulni vágyóknak, ugyanakkor a gyakorlati

¹³ WEINGREEN, Jacob: *Učebnice biblické hebrejštiny*, Nakladatelství Karolinum, Praha, 2008.

¹⁴ A magyar nyelv ezen a téren több esetben mutat hasonlóságot a héberrel, mint az angol vagy a szláv nyelvek. Legadekvátabb példa erre a toldalékolás illetve a névszói állítmány jelensége.

¹⁵ EGERESI László Sándor: *A bibliai héber nyelv tankönyve*, 3. kiadás, KGRE Hittudományi Kar, Budapest, 2015.

szempontoknak is megfelel: bibliaközpontú, gazdag szókincs elsajátítására törekszik, a nyelvtani szabályokhoz gyakorlatokat biztosít. Mindezt teszi azért, hogy a nyelvtani anyagot a Szentírás számos könyvét felölelő példákkal szemlélteti. A szerző külön figyelmet szentelt annak, hogy a tankönyvben minden olyan főnév, ige szerepeljen, ami százszor illetve annál többször fordul elő a Bibliában. A könyv gyakorlatai a héberről magyarra fordítás fontosságát szem előtt nem tévesztve, de az egyhangúságot megtörve, a modern nyelvtanításban használt feladattípusokkal teszik színebbé a tanulást.

A tankönyv négy fő fejezetre tagolódik:

- Az elsőben a héber írással és olvasással ismerkedhet meg a tanuló;
- A másodikban a hangtan,
- A harmadikban az alaktan,
- A negyedikben pedig az igeragozás jut szerephez.

Mindezen túl figyelemreméltó a bevezetés, amely akár önálló tanulmányként is értelmezhető, és a héber nyelv fejlődéstörténetébe nyújt betekintést. A függelék pedig a táblázatos ragozásokat illetve a sémi nyelvek felosztásán túl a szókincsepítéshez, a szakirodalommal való foglalkozáshoz ad támpontot, valamint tartalmaz egy héber-magyar szójegyzéket. Ugyanakkor nem elhanyagolható az a lábjegyzetes ismeretanyag sem, amely a könyv sajátja.

Összességében elmondható, hogy a nyelvoktatásban kiválóan használható tankönyvvel van dolgunk, amely a szerző szándéka szerint egy digitális adatbázissal fog majd kiegészülni.

Online és szoftveres anyagok

Az internet ma már megkerülhetetlen bármilyen témával foglalkozik is valaki. A nyelvoktatásban is számos hasznos anyag lelhető fel a virtuális térben. Azon túl, hogy a teljes BHS ingyenesen olvasható, letölthető,¹⁶ a segédanyagok terén is bőséges a kínálat. Magyar

¹⁶ <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/biblia-hebraica-stuttgartensia-bhs/read-the-bible-text/> [utolsó megtekintés dátuma: 2021.11.19.]

nyelven ezek közül megemlíthető Babits Antal Ószövetségi szómutató szótára, amely az ajánló szerint „az eredeti héber szöveg alapján készült”,¹⁷ s bár korántsem kínál hiánytalan bibliai szószeretetet, a héber nyelvoktatás kezdő szintjén, az alapszókinccs begyakorlásánál hasznosítható.

Jóval bőségebb szókinccsel, nyelvtani meghatározásokkal és a nyelvtanulást segítő anyagokkal (pl. szótanuló kártyák), de korántsem teljesen hibáktól mentesen dolgozik a BibleWorks adatbázis. 2018-ban azonban a BibleWorks beszüntette a bibliai szoftvereszközök szolgáltatójaként való működését, így az érdeklődők leginkább használtan juthatnak hozzá egy-egy szoftverpéldányhoz.¹⁸ A BibleWorks három ablakkal rendelkezik: „Keresés”, „Tallózás” és „Elemzés”. A héber szöveg tanulmányozását általában azzal kezdi a hallgató, hogy a keresőablak segítségével kikeresi a vizsgálni kívánt verseket, majd a „Tallózás” ablakot használhatja az adott versek elolvasására, amiből kiderül, szükséges-e részletesebben megvizsgálni azokat. Az elemző ablak pedig értelemszerűen az egyes szavakkal kapcsolatos információk megjelenítésére szolgál. Ilyetén módon a BibleWorks nem csupán kezdő szinten, hanem haladó kutatói szinten is jelenthet segítséget.

Egyéb segédeszközök - szókétyák

Számos módszer létezik a szókinccs fejlesztésére, amelyeket a modern nyelvek tanulásánál a legtöbb esetben alkalmaznak is. A leggyakoribbak ezek közül: a valós tárgyak reprezentálása; fotók, illusztrációk felmutatása; mozdulatok, hangulatok szemléltetése; ellentétpárok megtanítása; azonos csoportba tartozó dolgok – pl. ételek, ruházat, stb. – felsorolása és hasonló metódusok.¹⁹

¹⁷ https://bibliatanulmanyozas.bibliatarsulat.hu/oszovetsegiszomutato_index.html [utolsó megtekintés dátuma: 2021.11.19.]

¹⁸ <https://www.amazon.com/BibleWorks-BW700-1-10/dp/B000EGHMKG> [utolsó megtekintés dátuma: 2021.11.19.]

¹⁹ v.ö.: PUSKÁS, Andrea: *The Challenges and Practices of Teaching Young Learners*, Komárno, 2016. 38-39.o.

Az egyik leghagyományosabb, mégis talán leghatékonyabb módszer azonban az ún. szókétyák alkalmazása. A szókétyák kis papírlapok, amelyek segítenek megjegyezni a szavakat. Az egyik oldalra kerül maga az idegen nyelvű szóalak, hangsúllyal és kiejtéssel, esetenként a szófaj feltüntetésével, pl. főnév, ige stb. A másik oldalra pedig az idegen kifejezés fordítása vagy definíciója. További lehetőségként javasolható egy (esetünkben bibliai) mondat feltüntetése, amelyben az adott szó szerepel.

Az angol nyelvben jártas hallgatók számára a szókétyák terén is léteznek modern és hatékony megoldások. Ilyen Eti Shani héber flash kártyáinak²⁰ 2 részes Kindle²¹ csomagja. A kiadvány azoknak az alapvető szavaknak és kifejezéseknek a gyűjteménye, amelyek a bibliai héber nyelv értő olvasásának alapját képezik. A héber szavakat a magánhangzók kiejtésének diakritikus jeleivel közli, angol fordítással és átírással kiegészítve a könnyű kiejtés érdekében. A Kindle olvasó „következő oldal” és „előző oldal” gombjainak használatával a kártyák megfordíthatók, így segítve a szavak megjegyzését.

²⁰ SHANI, Eti: *Hebrew Flash Cards: 99 Essential Words And Phrases For Reading And Understanding Basic Biblical Hebrew (PACK 1)*, elérhető: <https://www.amazon.com/Hebrew-Flash-Cards-Essential-Understanding-ebook/dp/B005U4G0DW> [utolsó megtekintés dátuma: 2021.12.1.]

SHANI, Eti: *Hebrew Flash Cards: 99 Essential Words And Phrases For Reading And Understanding Basic Biblical Hebrew (PACK 2)*, elérhető: https://www.amazon.com/Hebrew-Flash-Cards-Essential-Understanding-ebook/dp/B006F7ZHK4/ref=reads_cwrbar_1/146-9297738-0730804?pd_rd_w=3wf76&pf_rd_p=0285128d-50e0-4388-acba-48a4a1f64720&pf_rd_r=QD0727QRRSQHQR5G4Z63&pd_rd_r=0d580009-a561-417e-9760-a8b27333a33c&pd_rd_wg=sPE9q&pd_rd_i=B006F7ZHK4&psc=1 [utolsó megtekintés dátuma: 2021.12.1.]

²¹ A Kindle az Amazon egyik leghíresebb termékcsaládja. Amikor az Amazon elkezdett könyvekkel foglalkozni, lehetőséget láttak az e-könyv piacban is, ezért kifejlesztették a saját e-könyv olvasójukat saját rendszerrel - és ez lett a Kindle.

Következtetések

A kanonikus héber bibliaszöveggel foglalkozni kívánónak ma már számos eszköz áll rendelkezésére akár magyar nyelven is. A bibliai héber nyelv oktatásának elsődleges célja ugyanakkor nem egy holt nyelv aktív ismerete, sokkal inkább az Ószövetség eredeti nyelven való olvasásának, fordításának és exegézisének készsége. A felhasználható nyelvoktatási segédeszközök tekintetében elmondható, hogy ezt a célt képesek betölteni. A nyelvtankönyvek és gyakorlókönyvek, adatszisztemek, amelyekkel fentebb megismertedtünk erősségekkel és hiányosságokkal egyaránt rendelkeznek, de a prioritások mentén haladva, illetve több egyéb segédanyag párhuzamos alkalmazásával mind alkalmasak arra, hogy felkészítsék az érdeklődőket a bibliai szövegek aktív tanulmányozására. Az online felület ma már a nyelvoktatásban is komoly segítséget jelent, hiszen számos hasznos anyag lelhető fel a virtuális térben. Korlátozott mértékben ugyan, de igaz ez a bibliai héber nyelv oktatására is. Az érdeklődőnek rövid keresés után többféle segédeszköz is rendelkezésére áll. Sajnos azonban ezek leginkább angol nyelvű anyagok, ami bár újabb többletmunkát jelent, de semmiképpen nem leküzdhetetlen akadályt. A közeljövőben talán magyar nyelvű online anyagok is megjelennek majd angol mintára.

Felhasznált irodalom

BABITS Antal: *Ószövetségi szótár*, (online) Logos Kiadó, Budapest, 2020. (id. 2021.11.19.). ISBN: 978-9639878391

(https://bibliatanulmanyozas.bibliatarsulat.hu/oszovetsegiszomutato_index.html).

Biblia Hebraica Stuttgartensia, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1997. ISBN 978-1598561630

DOST, Christopher: *The Sub-Loch Notes in the Torah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Gorgias, 2016. ISBN: 978-1463205317

EGERES László Sándor: *A bibliai héber nyelv tankönyve*, 3. kiadás, KGRE Hittudományi Kar, Budapest, 2015. ISBN: 978-9639808621

- GARDNER, Howard: *Intelligence Reframed*. New York, Basic Books, 1999. ISBN: 978-0465026111
- MYNATT, Daniel S.: *The Sub Loco Notes in the Torah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, Bibal, 1994. ISBN: 978-1463207342
- PRUDKÝ, Martin: *Cvičebnice biblické hebrejštiny*, Scriptum, Praha, 1992. ISBN: 80-85528177
- PUSKÁS Andrea: *The Challenges and Practices of Teaching Young Learners*, Komárno, 2016. ISBN: 978-8081221781
- PUSKÁS Andrea, PaeDr., PhD.: *Gifted and Talented Learners in the Foreign Language Classroom*. UJS, Komárno, 2021. ISBN: 978-8026316657
- SCHNEIDER, Wolfgang: *Grammatik des biblischen Hebräisch*, 6. Auflage, München, 1985. ISBN: 978-3532711217
- SHANI, Eti: *Hebrew Flash Cards: 99 Essential Words And Phrases For Reading And Understanding Basic Biblical Hebrew (PACK 1)*, Kindle Edition, 2012. ASIN: B005U4G0DW
- SHANI, Eti: *Hebrew Flash Cards: 99 Essential Words And Phrases For Reading And Understanding Basic Biblical Hebrew (PACK 2)*, Kindle Edition, 2011. ASIN: B006F7ZHKA
- SZÉNÁSI Lilla: Differenciálás a Z generáció hitoktatásában a többszörös intelligencia elmélet segítségével. *Teológiai Fórum*, 2015/2, SJE RTK, CJTA, Komárom, 2015. ISSN: 1337-6519
- WEINGREEN, Jacob: *Practical grammar for classical Hebrew*, Oxford University Press, 1959. ISBN: 978-0198154228
- WEINGREEN, Jacob: *Učebnice biblické hebrejštiny*, Nakladatesltvi Karolinum, Praha, 2008. ISBN: 978-8024606231
- <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/biblia-hebraica-stuttgartensia-bhs/read-the-bible-text/>
- <https://www.amazon.com/BibleWorks-BW700-1-10/dp/B000EGHMKG>